

EGY EMLÉKSZOBOR A REFORMKORBAN

CIFKA PÉTER

Kölcsey Ferenc 1838. augusztus 24-én halt meg, és Szemere Bertalan a miskolci kaszinóban már szeptember 7-én mozgalmat indított emlékszobra érdekében.¹ Támogatói a környék liberális úri családjai közül verbuválódtak. A pénzt lelkes hölgyek e célra készült hímezéseinek elárverezéséből, műkedvelő előadások jövedelméből és közadakozásból remélték. Toldy (Schedel) Ferenchez, mint a Tudós Társaság titkárához és az Athenaeum egyik szerkesztőjéhez már december 5-én egy „Amália”² aláírási kézirat érkezett.³ Szerzője buzdítja hölgytársait, csatlakozzanak kézímunkáik fölajánlásával a mozgalomhoz, egyben közli azoknak a névsorát is, akiket a kaszinó pénzzadományok elfogadására kijelölt. Utóiratában pedig arra kéri Toldyt, vállalja el majd az árverés védnökségét, mindenekelőtt azonban gondoskodjon arról, hogy a toborzó fölhívás az Athenaeumban napvilágot lásson. Helmezy Mihály, a Jelenkor és a Társalkodó szerkesztője Szemere Bertalantól kapott hasonló tartalmú kéziratot azzal a kéréssel, jelentesse meg valamelyik lapjában.

Sem Toldy nem teljesítette „Amália” kérését, sem Helmezy Szemere Bertalanét. Mindketten tudták ugyanis, hogy a nagy halott emlékszobra érdekében már a Kisfaludy Társaság is szervezkedni kezdett, és ők ezt támogatták. Érthető. Toldy maga is a Társaság tagja volt, Helmezyt pedig baráti szálak és lapszerkesztői érdekek fűzték az ott tömörült írókhoz. Legfőképpen pedig biztosak lehettek abban, hogy e szervezet munkája külön eredményekkel kecsegtet, mint a miskolciak lelkes műkedvelése. A kulturális központtá lett Pesten tartotta székhelyét, a legtekintélyesebb írókat tudta sorompóba állítani, kitűnő összeköttetésekkel rendelkezett, a vezetést pedig a szervezőképességéről híres Fáy András vállalta. Az erők szétforgácsolódásától tartó Toldy meg is írta mindezt Szemere Bertalannak, ő azonban nem hajlott semmiféle együttműködésre, hanem sértődötten – és a Kisfaludy Társaság lendülete mellett lassan végképp elszigetelődve – folytatta mozgalmát.

Fáy kitűnő szervezőnek bizonyult. Tudta, országos gyűjtéstől csak akkor várhat eredményt, ha azt látványos akcióval indítja. Erre olyan helyet és időpontot kellett kiválasztania, amely a) országos figyelem középpontjában áll, b) Kölcsey sok hívét gyűjti egy helyre, c) inkább politikai, mint irodalmi jellegű, hiszen a politikus Kölcsey sokkalta ismertebb volt az írónál.

E föltételeket készen kínálta az 1839-ben megnyíló országgyűlés. Az irodalmi társaság ezért egyelőre a háttérből irányította az első lépést: megbízta Botka Imre

1. *Szemere Bertalan: Észrevételek Kölcsey emléke iránt.* Századunk, 1840. márc. 19.

2. „Amália”: Báró Szörényi Amália, Tornallyay Luciánné.

3. MTA kéziratgyűjteménye. Tört. 2-r. 26.

Szatmár megyei követet – e minőségben Kölcsey utódját – kezdeményezzen gyűjtést az emlékszoborra Pozsonyban. Egyben megszervezte, hogy a gyűjtésnek ott is kellően látványos akció biztosítson lendületet: a felső táblán gr. Batthyány Lajos iratkozott fel elsőnek a gyűjtőívre tüntetően magas, 50 pengő forintos adománnyal, az alsó táblán pedig Pulszky Ferenc 50 és Deák Ferenc 40 forinttal.

A tíz évvel később mártírhálált halt miniszterelnök példája a felső tábla jelenlévő kilencvenkilenc tagja közül tizenhét liberális arisztokratát lelkesített föl. Ők 298 forinttal járultak hozzá a szoborhoz. Tízen adtak közülük 20 forintot.

Deák és Pulszky példáján buzdulva az alsó tábla összesen 1000 forintot adott össze. Az adakozók mintegy kétharmada a vármegyék 131 küldöttje közül került ki – alig akadt közöttük, aki valamit ne áldozott volna – egyharmada a szabad királyi városok és személyükben jelen nem lévő főrendek képviselőitől származott. Az adományok természetesen kisebbek voltak a vagyonos főrendekénél: 2 és 15 forint között szóródtak.

Az országgyűlés által összeadott 1300 forint mindenképpen szép anyagi és erkölcsi sikernek számított. Botka az összeget 1839 novemberében átadta Fáynak, aki e pénzbeli és morális tőke birtokában immár nyugodtan készülhetett tervének második lépésére, arra, hogy a Kisfaludy Társaság nevével a nyilvánosság elé álljon és az egész országot adakozásra szólítsa.

Ehhez azonban létre kellett hoznia a Társaság kebelén belül egy bizottságot, amely a mozgalmat szervezi, fémjelzi, felelősséget vállal az elszámolásért, dönt az emlékmű készítője és formája felől. Minden diplomáciai ügyességét latba kellett vetnie. Semmiképpen sem hiányozhatott ugyanis e bizottságból Szemere Pál, akiről mindenki tudta, hogy az elhunyt egyik legbelső barátja és munkatársa volt. Őt pedig nehéz volt megnyerni. Osztozott rokona, Bertalan sértettségében, néhány évvel korábban pedig a Kisfaludy Társaság két hangadóival, Bajzával és Toldyval kemény, mély lelki sebeket hozó csatát vívott az Auróra zsebkönyv örökösi jogáért. Fáy első fölkérését 1839. december 8-án még néhány indulatosan odafirkantott „Fáy András és Vörösmarty és Bajza és Schedel PÁRTTÁRSAKNAK” címzett serral vetette vissza.⁴ Fáy azonban remekelt, Szemere Pál 1840 januárjában elvállalta a bizottsági tagságot, kevéssel utóbb belépett a Kisfaludy Társaságba és megbékült haragosaival.⁵

Így az Athenaeum 1840. február 2-i száma hírül adhatta, mi történt Pozsonyban Kölcsey szobrának ügyében és hogy annak további gondozására bizottság alakult: elnöke Fáy András, tagjai Bártfay László, Botka Imre, B. Eötvös József, Toldy Ferenc, Szalay László, Szemere Pál, Vörösmarty Mihály. Jegyzője Bajza József. Ugyanitt jelent meg Vörösmarty Mihály tollából a nemzetet adakozásra buzdító fölhívás.⁶

Százharminc megbízottat szemeltek ki adományok gyűjtésére. Az ötven rovatot és néhány bevezető sort tartalmazó gyűjtőíveket január 25-én tették postára számukra. A bevezető sorokból mint kész tényt vehették tudomásul azt – amiről Fáy taktikai leleményessége következtében eddig a nyilvánosság előtt szó sem esett: Ferenczy István fogja a szobrot elkészíteni. E titkolódzás okára később visszatérünk.

A kitöltött íveket és adományokat a megbízottak Fáy Andrásnak küldték vissza. Eredményeiket 1840 júliusa és októbere között az Athenaeum kilenc száma részletesen közölte. Nem fűzött kommentárt az adatokhoz, de a figyelmes olvasó tanulságos következtetéseket vonhatott le belőlük, és így tehetünk mi is. Az eredményeket természetesen számos tényező befolyásolta, többek között a gyűjtő rátermettsége, a

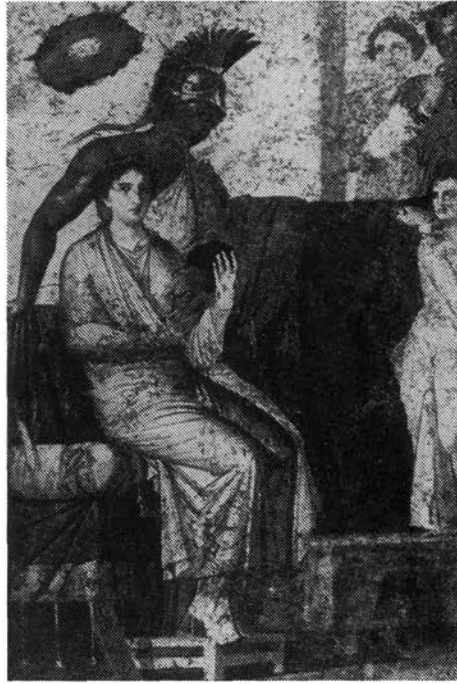
4. Ráday-könyvtár. Szemere-tár 16. köt. 103.

5. Ráday-könyvtár. Szemere-tár 16. köt. 102.

6. Vörösmarty kéziratosszövege: OSZK kéziratára. Fol. Hung. 969.

1. kép. Venus és Mars.
Falkép Pompeiben. I. u. I. sz.

2. kép. Venus és Mars.
Falképrészlet Pompeiből.
I. u. I. sz. első fele. Nápoly, Múzeum

körzet gazdasági helyzete, műveltségének színvonala. Volt azonban egy mindezeknél erősebb tényező, és ez nem egyezett a pozsonyi diétán elsődleges szerepet játszó tényezővel. Ott ugyanis a döntő szempont politikai természetű volt: aki az oppozícióhoz húzott, adott pénzt, aki a konzervatívokkal tartott, nem adott. A felekezeti szempont, a katolikus–protestáns ellentét ezt csupán színezte – a felekezeti szabadság tüzes védelmezőjének szobrára a katolikus püspökök nem adtak semmit. Az országos gyűjtés során ez a helyzet megfordult: a felekezeti hovatartozás játszotta a döntő szerepet és az eredményt a politikai megfontolás színezte valamelyest. Protestánsoktól bőven csordult az adomány, katolikusoktól szűken cseppent.

Szemléletesen festi ezt három protestáns, illetve három katolikus iskolaváros iskolaadományainak összehasonlítása.

Pápán hetvenöt adakozótól (közülük 38 volt jogász, ill. lelkészhallgató) 131 forint 40 krajcár gyűlt össze. A gyűjtést vezető Stettner Gyulának Pestről egy második gyűjtőívet kellett kérnie, mert az első ötven rovatába az adakozók neve nem fért el.

Sárospatakról 86 forint érkezett. Az adakozók nevét és számát nem ismerjük, de Soltész János kísérőlevele szerint „azok nagyobb részét tanulók teszik.”⁷

A pozsonyi Evangélikus Lyceum növendékei – az adakozók számát nem tudjuk, de az eredmény így is beszédes – 54 forintot gyűjtöttek.

7. OSZK kéziratár, Fol. Hung. 969.

3. kép. Canova: Elisa Bonaparte – Polyhymnia. 1812–17. Bécs, Kunsthistorisches Museum

4. kép. Canova: Elisa Bonaparte – Polyhymnia. 1812–17. Bécs, Kunsthistorisches Museum

Ezek után következnek három katolikus iskolaváros:

Egerben mindössze hárman adakoztak, összesen 3 forintot. „Hazafilag sajnálom, hogy csak ilyen morzsát adhatok be” pironkodott az ívet körbehordó Makáry György.⁸

Győrben tízen 16 forintot adtak, ebből a gyűjtéssel megbízott Czákó Imre maga 5-öt. „Győrről az illyesekre nincs még elegendő inger, talán sokakat tartóztatott hitbéli előítélet és Kölcseynek érdemeinek ismeretlensége, amikor nem kis álmélkodásomra felszólításom alkalmából többen, és ami valóban szomorító, nyilvános oktatók kérdezték: kicsoda Kölcsey?” – panaszkodott Fáynak. (Valóban nem tudták? Vagy Czákó nem vette észre a kérdésbe bujtatott fitymálást?) Majd tovább: „... én minden iskola osztályt fölshóltottam, és volt is biztatásuk következtében reménységem, de míg az adásra jött a dolog, egynéhány azt állításul, hogy inkább elissza a pénzt terjesztett rossz szellem erőt vett a többiekben is . . .”

Szegeden, kegyesrendi főgimnáziuma és lyceuma révén akkor a délvidék legjelentősebb iskolavárosában nyolc adakozótól 4 forint folyt be.

Három protestáns szellemi központból összegyűlt tehát 271 forint, ezzel szemben három katolikusból csupán 23.

Külön meg kell említenünk a pesti egyetemet. Filozófia szakos hallgatói – akiknek állásfoglalását feltehetően sokkal kevésbé befolyásolta a felekezeti hovatartozás, mint az ide vagy oda tartozó iskolavárosokét – 40 pengő forinttal járultak hozzá Kölcsey szobrához. Az ifjú bölcsészek gesztusa a reformkor szellemi fejlődésével azonos irányba mutatott. Feltehetően hatással volt rá az is, hogy a Bajza–Toldy–Vörösmarty triász tekintélye itt Pesten különösen sokat nyomott a latba, az egyetem falain belül, annál is in-

8. OSZK kéziratár. Fol. Hung. 969.

9. OSZK kéziratár. Fol. Hung. 969.

kább, mert szellemüket az esztétika köztisztelőben álló tanára, Schedius Lajos hathatósan képviselte.

A már említett szempontok mellett a gyűjtés menetét olykor más tekintetek is színezték, így például irodalmi csoport-harcok. Példának hadd említsünk ezek közül egyet.

Aki nyilvánosan tüntetni akart a gyűjtőmozgalom ellen, az nem ért célt, ha semmit sem adott. Az Athenaeum ugyan folyamatosan közölte az adakozók névsorát, de nyilván nagyon kevesen akadtak, akik összegyűjtötték a listákat és kibogarászták: ez vagy az a név szerepel-e rajtuk, vagy sem. Viszont feltűnést keltett, akinek a neve ott volt a listán vagy kirívóan nagy összeggel – vagy kirívóan kicsivel. Ezt az utóbbi módszert választotta Sáros megyében gróf Dessewffy József, a Felső-magyarországi Minerva egykori szerkesztője, politikus, Kazinczy egyik legjobb barátja és levelezőtársa: 40 krajcárt (!) lökött a gyűjtőivel kopogtató Kapy Istvánnak. Rangjához és országos szerepéhez mérve: koldusgarasokat. Kit akart megsérteni, Kölcseyt, akinek emlékéért a gyűjtés folyt? Aligha. Semmi oka sem volt,

hogy nehezteljen a költő-politikusra, hiszen gyászbeszéde búcsúztatta annak idején az akadémián barátját és vele együtt buzgólkodott az ínségre jutott hátramaradottak fölsegítésén. Annál több oka volt viszont, hogy nehezteljen a gyűjtőkre, a Kisfaludy Társaságra, különösképpen Bajzára, akivel a Conversations-Lexikon per idején keveredett goromba tollharcba és Toldyra, akivel Kazinczy érdekében csatázott a Pyrker német nyelvű eposzának magyar fordítása miatt ráhulló támadások ellen. Szíve mélyén 40 krajcárjával valószínűleg arról az ifjú írónemzedékről mondott véleményt, amely mindent elsőprő rohammal szorította ki az ő nemzedékét az irodalom hadállásaiból: ennyire taksállak benneteket!

Ilyen apróbb, periférikus helyzetben maradó akcióktól eltekintve a gyűjtés a megyékben kiegyenlített és eredményesen folyt. Az 1840 februárja és novembere között folyó országos akció során végül is:

731 forrásból 1097 pengő forint gyűlt össze. Ha ehhez hozzáadjuk azt a 183 személytől származó 1300 forintot, mit a pozsonyi gyűjtés hozott, úgy együtt van az összeg, amit Ferenczy a szobor elkészítéséért számított. Fáy szervezőképessége és taktikai tudása ismét sikerrel vizsgázott.

Szemere Bertalan közben tovább folytatta a gyűjtést az árnyékba szorulva, kevés eredménnyel. „Amália” barátnőitől 11 kézimunka gyűlt össze, a Kaszinó pénztárába befolyt 100 pengő forint.¹⁰ Ezt a Kisfaludy Társaságon kívül álló Deák Ferenchez juttatták el. 1840 márciusában Szemere gyűlölködő cikket írt Fáy és Toldy ellen: kit illet a kezdeményezés dicsősége? Egyetlen tekintélyes lap sem volt hajlandó leközölni, végül

5. kép. Ferenczy István: Kölcsey Ferenc. 1839–41. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

a Századunk vette fel. „Ezzel bizony Szemere Bertalan nem sok kedvező véleményt nyerhet maga felől”, jegyezte naplójába Bártfay László.¹¹

Ferenczy István 1824-ben két korszakos jelentőségű, tökéletesen a reformkor szellemébe illeszkedő elhatározással tért haza Rómából. a) A régi szokásoktól eltérően nem hajlandó egyetlen főúri vagy főpapi udvarban személyes függőséggel járó szolgálatot vállalni, hanem ragaszkodik a szabad polgári státushoz. b) Munkásságával egyesek érdekénél sokkal inkább a hazát kívánja szolgálni. Erre a legalkalmasabb módnak egy nemzeti pantheon létesítését látta. A Kölcsey-émlék körül zajló események megmutatta mindkét eszméjének gyakorlati lehetőségeit.

Láttuk: Fáy a pozsonyi gyűjtés megindításakor nem beszélt arról, hogy a szobrot Ferenczyvel akarja elkészíttetni, holott magában azt már nyilván a kezdet kezdetén elhatározta. (Ez egy kérdésben alighanem azonos állásponton volt a miskolciakkal. Szemere Bertalan az 1838-ban megjelent *Utazás külföldön* című művében a párizsi Pantheon emlékeit látva fölsóhajtott „tanuljunk meg becsülni apáinkat”, majd „Egy szobrászunk van, s félek, mielőtt használhatók, az egy is kidől.”¹² Nyilvánvalóan Ferenczyre gondolt.) De miért titkolódzott Fáy? A válaszáért vissza kell pillantanunk néhány évre. Ferenczy 1834-ben megbízást kapott Lajcsák Ferenc nagyváradai katolikus püspöktől Szent László király nagyméretű, a váradi székesegyház elé állítandó lovasszobrának elkészítésére. Két okból is kapva kapott rajta. Az egyik: úgy tűnt, régtől dédelgetett pantheon-tervből sikerül végre valamit megvalósítania, a nemzeti történelem egy hőst állíthatja példaként a nyilvánosság elé. A másik: nemrégiben vásárolt házat Budán, átalakításához kölcsönt vett föl, anyagi ügyeinek rendeződését a nagyváradai szobor tiszteletdíjától remélte. Azonban 1835-ben váratlanul kínos helyzetbe került. Szatmárban a konzervatívok kerültek uralomra, és arra utasították követünket, Kölcseyt, hogy Pozsonyban az eredeti megbízástól eltérően a jobbágyok örökválsága ellen szavazzon. Ő erre nem volt hajlandó, inkább lemondott követi megbízatásáról. Erkölcsi példamutatásának tiszteletére barátai emlékérmét akartak készíttetni.¹³ Ezért január 14-én Vörösmartynak, a szobrász egyik legjobb barátjának vezetésével küldöttség kereste fel Ferenczyt, kérve, legyen segítségükre. Az köntörfalazott, mellébeszél – és kitért a kérdés elől. Miért? Tudta: Lajcsák gyűlöli Kölcseyt. Hogyan is ne: a politikus tüzesen szónokolt a felekezetek egyenjogúságának és a vegyes házasságok engedélyezésének Pozsonyban éppen napirenden lévő ügye mellett, a püspök mindennek konokul ellene volt. (Olyan konokul, hogy ez végül az uralkodóháznak is kellemetlenné vált és kénytelen volt Lajcsákot püspöki székéből kolostorba küldeni.) Egyelőre azonban Ferenczy tudta: ha bármivel is Kölcsey mellett voksol, nyomban elveszti a váradi szoborra szóló megbízatást, „. . . zavarodásba jöttem volna a püspök Lajcsákkal való dolgaim miatt” – vallotta be öccsének.

Szent László szobrának ügye végül is egy közbejött földrengés anyagi következményei miatt meghiúsult. Amikor Kölcsey meghalt, Ferenczynek már nem kellett Lajcsák kegyeire ügyelnie. Csakhogy egykori elzárózásának emléke a pozsonyi követekben még élt, ezért most gyanakodva néztek rá és más művészt kerestek. Bizonyítja ezt a szobrász orvos barátjának, Pólya Józsefnek egy 1838. július 30-án Toldyhoz írt levele:

11. Bártfay László kéziratoss naplója. OSZK kéziratár. Q. Hung. 1122.

12. *Szemere Bertalan: Utazás külföldön*. Helikon Kiadó, Bp. 1983. 117. 1.

13. *Vö. Fejős Imre: Kölcseynek szánt emlékérem*. Numizmatikai közlöny. 1955–56. LIV-LV. Akad. Kiadó. 63. 1.

14. Ferenczy István levele Ferenczy Józsefhez. Budán 1835. jan. 15. *Dr. Wallentinyi Dezső: Ferenczy István levelei*. Rimaszombat, 1921. 273.

... . alattomoságok, melyek Pozsonyban nyilvánosokká lettek, midőn Kölcsey emléket külföldön akarják készíttetni, némelyek ócsárkodása miatt lehet is, kell is már egyszer érinteni, s ez most időszerű”.¹⁵ Ha Fáy Ferenczy megbízatásának tervét nyilvános vitára bocsátja, vagy megbukik, vagy a művész személye körül kirobbanó csatában a szoborállítást egész ügye szétrongyolódik. Egyelőre tehát – kétségtelen: némileg önkényes titkolódzással – hallgatott.

Ferenczynek viszont tudomásul kellett vennie, hogy a szabad polgári státusba és a hazaszolgálatba vetett hitével illúziókat is táplált. Elméletileg ugyan kétségkívül szabadabbá lett, de ha anyagilag talpon akart maradni, kínos és megalázó tojástáncra kényszerült barátság, hűség, politikai meggyőződés, felekezeti elfogultság (ő maga kálvinista volt) és sok más érdek között. A Haza pedig, amit távolról „minden anyák között a legjobb anyá”-nak nézett, közelről ugyancsak politikai, felekezeti, személyi és csoportérdekek csatateré. Affelől, kit fogad be pantheonjába és ki előtt zárja be annak ajtaját, távolról sincs egyetértés.

És még tovább is. Ahogy Fáy a pozsonyi gyűjtés alatt eltitkolta a kiszemelt szobrász személyét, úgy titkolta az országos gyűjtés alatt is hosszú ideig a szobrász tervét. Oka ugyanaz volt: a parttalanná duzzadó vita roncsolásától tartott. Ferenczy végül 1840 decemberében készült el a vázlattal és benyújtotta bírálatra a szoborbizottsághoz. Az tétova – hangsúlyoznunk kell: nagyon is tétova – vita után rábólintott, egy-egy közbeszólással némileg már az eljövendő évtizedek eklektikus kívánalmait előlegezve: „... . ők ugyan erőltették, hogy már csak szép legyen, alatta értvén, hogy körülötte mindenféle figura, embléma, stemma lenne”.¹⁷ A bizottság véleménye azonban nemcsak a kor ízlésvilága miatt volt tétova és határozatlan, hanem eddig példa nélkül álló társadalmi szerepe: bizottság-volta miatt. Helyzete merőben különbözött a 18. század főúri-főpapi mecénásától. Az a saját pénzét költötte, a saját ízlését tekintette irányadónak, senkinek sem tartozott sem anyagi, sem erkölcsi felelősséggel. Emellett rendszerint jó művészi ítélőképességgel rendelkezett, részben, mert az akkor képzőművészeti köznyelvnek számító barokk az ő gondolkodását is áthatotta-segítette, részben, mert világot látott, példákat ismert, összehasonlítási alapot szerzett. Mindez magabiztossá tette: határozottan – kétségtelen: olykor kegyetlenül – igent és nemet tudott és mert mondani. Megbízó és művész összesűrűlödött. Rémitő példákat ismerünk. De a sűrlődés, ha mégannyira fölsebezte is a művészt, ember és ember sűrlődése volt. Ezzel szemben a bizottság nem a saját pénzével gazdálkodott és – ha ugyan nyolc tagjának sikerült közös esztétikai ítéletre jutnia – nem tekinthette a saját ízlését irányadónak. Anyagi és erkölcsi-esztétikai tekintetben egyaránt felelősséggel tartozott az adakozóknak.

Elszámolási kötelezettsége folytán pontos költségvetésen alapuló szerződést kellett kötnie a művésszel. Igaz, Ferenczy már egy-két régebbi megbízójával is kötött ilyet, de e mostani bizottság kényszerűen aggályos kívánságai szokatlanok voltak számára és bántották. Ami pedig az erkölcsi-esztétikai felelősséget illeti: az adakozók közül forintjai fejében bárki jogot formálhatott arra, hogy véleményt nyilvánítson, és a vélemények terjesztésére az új orgánus, a hirtelen megerősödött sajtó készen állott. Ki volt az, aki a pénzemmel ilyen silányságra költötte? Ki volt az, aki elgáncsolta a remekművet, amit pénzzel támogattam? Bármelyik vádkérdésre számítani lehetett, sőt – ami a legvalószínűbb – mindkettőre egyszerre. Ilyen körülmények között a bizottság szükségszerűen habozóvá lett és mind a tagok külön-külön, mind a testület egyetemlegesen óva-

15. MTA kéziratár. RAL. 244/1839.

16. Ferenczy István levele Igaz Sámuelnek Rómában, 1823. július 14. *Wallentinyi* i. m. 176.

17. Ferenczy István levele Ferenczy Józsefnek. Budapest, 1839. dec. 27. *Wallentinyi* i. m. 313. l.

kodtak attól, hogy hangos-határozottan igent vagy nemet mondjanak. Hozzájárult ehhez a kései klasszicizmus, a romantika és a bontakozó eklektika hármas határán álló évtized általános izlésbeli elbizonytalanodása, továbbá az is, hogy a bizottság tagjai – gáncstalan jellemű, ragyogó politikai és irodalmi műveltségű férfiak – képzőművészeti alkotások, különösképpen szobrok elbírálásához nem rendelkeztek kellő fölkészültséggel. Ezt tudták is magukról. Éppen azért, akinek volt is a hümmögéssel kísért bölintéstől eltérő véleménye, mint például Bártfay Lászlónak – „Kölcsey készül emlékszobra ellen van némely kifogásom”¹⁸ – az sem mondta ki hangosan, hanem naplójába írva fiókjába rejtette. Nem akart maga előtt is bizonytalan ítéletével egy országos ügyet megzavarni.

Bizottság és művész nem horzsolódtak össze, hiszen a köznapi életben tagjainak legnagyobb része a szobrász személyes jó barátja volt. Mégis, mikor bizottsággá tömörülve érkezték vele, nem ember beszélt emberrel, barát baráttal, hanem munkaadó munkavállalóval. A szereplők derekassága csak növeli az utolsó csalódás fájdalmát. Mert mindenként összesítéseképpen Ferenczynek tapasztalnia kellett, hogy amikor elérte élete egyik legfőbb célját, a szabad polgár-művész státusát, viszonya megrendelőihez és művészetén keresztül hazájához reménytelenül bürokratikus és személytelenné száradt. Benne, az új létforma élharcosában fájdalmas-anakronisztikus nosztalgia sírt föl a patriarchális viszonyok után: „A grófnő Brunsvik, gróf Károlyi István, Forray, Marczibányi: ezekkel nincsen, nem is volt semmiféle szerződés! Hanem bántak velem azon szelidséggel, melyet szépen gondolkodó lelkek magával hozott”.¹⁹

„Tar agyát őszbevegyült kevés hajszál lengte körül, színtelen arcán ezernyi átvirrasztott éjszaka tikkadtsága ült; egyetlen szemében a nemzet múlt és jelen bánata tükröződött. Szava tompa, mély és ércetlen (. . .) még síriabb, mikor aztán ökölbe szorított jobbát emelve, a rámeresztett szemek előtt úgy állott, mint egy túlvilági lény” – Kölcseynek a fiatal Kossuth leírásához fogható képzőművészeti ábrázolása nem született. Egyetlen adatot sem tudunk felhozni amellett, hogy Ferenczy valaha is színről színré látta volna őt. Ha művén az arcformát vizsgáljuk, arra kell következtetnünk; az Auróra 1836-os kötetében megjelent acélmetszetet vette hozzá mintául. Einsle festménye nyomán Ender rajzolta és Drezdában Schwedenburg metszette.²⁰ Bajza szerkesztő – aki pedig többször személyesen találkozott Kölcseyvel – hitelesnek fogadta el, hiszen közölte. Mégis: a költőről fennmaradt más képekkel való összehasonlítás arra vall, hogy a Kossuth által oly szemléletesen leírt arc a többszöri átmásolás során meglehetősen sematizálódott, pontosabban: a közlés hőszemélyéhez igazodott. Ferenczy szobrának sem az arc a nézőt legerősebben lebilincselő részlete.

A szobor kartartásának és ülő helyzetének messze múltba nyúló és változatos előtörténete van. Ennek itt most három állomását vesszük szemügyre.

Az első nyilván görög-hellenisztikus eredetű, a római falfestészet által több, egymáshoz igen hasonló változatban ránk hagyományozott Venus-ábrázolás. Trónszéken ül a szerelem istennő, lábát alacsony zsámolyon nyugtatja. Háta mögött áll kedvese, Mars-Arész hadisten, egyik karjával átnyúl Venusz álla fölött, és kezével a bal mellét cirógatja. Az szemérmesen félrefordítja a fejét, ám bal karját könyöktől felemeli, és – ez nagyon fontos motívum! – kezét Mars dédelgető karjára fektetve a szabódás és öröm búbajosán kétértelmű mozdulatával magához szorítja azt. Jobb karja az ölében fekszik.

A második állomás Canovának Napóleon hűgát, Elisa Bonaparte Baciocchi toszkánai hercegnőt, illetve Polyhymnia múzsát ábrázoló szobra. Történetének két sza-

18. Bártfay László kéziratos Naplója. OSZK. Q. Hung. 1122. 176.

19. Ferenczy István levele Fáy Andrásnak. Budán, 1839. dec. 16. *Wallentinyi* i. m. 311.

20. Vö.: *Csorba Sándor: A Kölcsey-arcmások története*. Irodalom és Nyelvtudomány. Nyíregyháza, 1977. 5.

kasza van. A hercegnő 1809-ben rendelte meg egész alakos ülőszobrát Canovánál. Gipszmodellje 1813-ra elkészült. Elisa fesztelenül, mégis méltósággal ül trónszékén, sudár hátával éppen csak érinti a támlát. Fejét – vessük össze ezt a mozdulatot az ókori Vénusz-képekkel! – élénken jobbra veti. A külvilágnak él, kíváncsi és tetszeni akar. Bal könyökével könnyedén trónszékének karfájára támaszkodik és – vessünk ismét egy pillantást a Vénusz-képekre! – alsó karját fölemelve kezét kissé negédes mozdulattal válla felé fordítja. Vagyis eltűnt a hadisten, eltűnt a mellet dédelgető keze – ezzel eltűnt a nyilvánvalóan erotikus tartalom – de szinte változatlanul megmaradt Elisa-Venusz kezének tartása. A beavatatlanok könnyed-kecses mozdulatnak látták, a beavatottak elértették a bele rejtett bókot: a hercegnő oly szép, mint a szerelem istennője.

A márványszobor 1816-ra készült el, csakhogy akkor már nem volt, aki kifizesse. A hercegnő bátyja megbukott, őt pedig elűzték Toszkána trónjáról. Canova úgy segítette magát, hogy a márványszobor arcáról lefaragta a személyes jegyeket és mint eszményi arcú Polyhymnia műzsát eladta a szobrot Bianchetti grófnak, aki 1817-ben Bécsbe küldte azt nászajándékkul I. Ferenc császár negyedik esküvőjére. Ferenczy Canova római műtermében a gipszmodellt biztosan látta, de valószínűleg ismerte a bécsi márvány-példát is.

A motívumvándorlás harmadik állomása az ő Kölcsey szobra lett. Tudott dolog: ha Ferenczy „plánum adás”-ról beszélt, mindig egy már megvalósult, a közvélemény által szentesített szobornak az adott feladathoz való adaptálására gondolt. Így tett most is Canova művével. Mindenekelőtt elhagyta a láb alól a kecseske zsámolyt, így a költőpolitikus alakjának összhatása súlyosabb, férfias lett. Egyszerűbbre formálta a széket is, elhagyta karfáit, aminek következtében a kar immár nem támaszkodott semmire, hanem egyértelműen gesztussá, még hozzá komoly, érvelő gesztussá változott. Abba a kézbe, amely mind az ókori, mind a canovai változaton tétlenül nyugszik az ölben, irattekercset adott, amihez talán Poseidoppos²¹ antik komédiaszerzőnek ismeretlen mestertől származó, Rómában látott szobráról vett példát. A kéz- és lábtartásokat nagy vonalakban érintetlenül hagyta, csak éppen tükörképszerűen megfordította, amit Canovánál a bal kéz és a bal láb tesz, azt itt a jobb kéz, jobb láb teszi, és viszont. Több segéd-del dolgozott, így a megformálás minősége némileg egyenetlen. Olyan remekbe faragott részletek mellett, amilyenek például a lábfejek, akadnak olyan merevek és darabosak, mint például az antik ruha redői a mellkas fölött. Kurkász szem bizonyára jó néhány hibát fölfedezhet rajta, sőt talán azt is megállapíthatja: nem hű képe Kölcsey testi mivoltának. Szellemének erkölcsi és emberi nagyságának azonban aligha akad hívebb tolmácsolója. Komoly, egyszerű, méltóságos.

Ami pedig a motívumátvételeket illeti: mi sem volna helytelenebb ironikus mosoly-nál. A művészettörténet úgy görgeti a motívumokat, mint a nagy folyók sodra a köveket: hol ezt épít belőlük, hol azt, hol meg amazt.

21. Soós Gyula: Néhány hellenisztikus előkép Ferenczy István szoborkompozícióihoz. Művészettörténeti Értesítő, 1959. VIII. 1. 69.

DENKMAL IN DEM REFORMZEITALTER

(Auszug)

Im August 1838 starb Franz Kőlcsey, der Dichter und Parlamentsabgeordnete, einer der bekanntesten, liberal-oppositionellen Politiker seiner Zeit. Gleich bereits nachdem Todestag vereinigten sich Kőlcseys Freunde, ein Denkmal zu Ehren des berühmten Dichters errichten zu lassen. Zu dieser Bildhauerarbeit hatte man Stefan Ferenczy auserlesen. Die zur Errichtung des Denkmals nötige Geldsumme – 2500 Gulden – wurde durch eine damals in Ungarn noch ungewohnte Methode, im Wege allgemeiner, öffentlicher Spendensammlung zusammengebracht. Diese öffentliche Spendensammlung wurde in zwei Etappen veranstaltet und durchgeführt. Zum erstenmal zielte man auf die für 1839 einberufene Parlamentstagung, wo sich die Spendensammlung nach unmißverständlich politischen Gesichtspunkten polarisierte: Die Oppositionellen waren gebefreudigt, spendeten reichlich, die Konservativen aber wollten für das Denkmal keine große Summe spenden. Schließlich und endlich wurden 1300 Gulden von 183 Spendern zusammengetragen. Danach erstreckte sich die Spendensammlung auf die ganze Bevölkerung Ungarns. Dabei wirkten meistens Konfessionsrücksichten auf die Sammlung ein: Die Gebiete, wo Protestanten die Mehrheit der Bevölkerung bildeten, spendeten freigiebig für das Denkmal, dagegen die Gebiete mit katholischer Mehrheit verhielten sich zurückhaltend, sogar abweisend. Das Endergebnis der öffentlichen Spendensammlung war folgendes: 1100 Gulden aus 730 Geldquellen.

Stefan Ferenczy machte seine Kunststudien bis 1824 in Rom bei Thorvaldsen. Bei seiner Heimkunft streckte er sich zwei Ziele vor: Einerseits keine Hofkünstlerstellung mit persönlichem Abhängigkeitsverhältnis annehmen, andererseits dagegen einen freien, unabhängigen Bürgerstand erringen. Im Laufe der Errichtungsarbeiten des Kőlcsey-Denkmal machte er folgende Erfahrungen:

a) In den Erwartungen seines bürgerlichen Freistatus war er stets gezwungen, anpassungsfähig zu sein: Wenn er für einen Protestanten eintrat, verlor er die Aufträge seitens der Katholiken und umgekehrt, wenn er die Ansprüche der konservativen Auftraggeber befriedigt, gefährdet er die Zuneigung der Oppositionellen.

b) Die von ferne für einheitlich gefundene Heimat ist aus nächster Nähe nur ein unentwirrbarer Knäuel von politischen, konfessionellen, literarischen, familiären Interessengengossenschaften im Kampfgetümmel für- und gegeneinander.

c) Das Vaterland spricht zu ihm nicht als eine persönliche Gestalt, sondern als ein in vielen Hinsicht unbestimmter Ausschuß: dadurch geraten in seine Bildhauerarbeit viele verstimmende, unpersönliche Elemente des Bürokratismus.

Im Jahre 1840 ist Stefan Ferenczy mit dem Kőlcsey-Denkmal endlich fertig geworden. Der Gesamtentwurf und die Kompositions-grundmotiven gehen auf die „Venus“-Darstellungen der pompejischen Wandmalereien zurück, die Canova selbst zum Standbild Polyhymnia von Elisa Bonaparte übernommen hatte. Stefan Ferenczy gestaltete diese entlehnte künstlerische Konzeption für das Kőlcsey-Denkmal um. Diese künstlerische Motivenwanderung schneidete bei der Schöpfungsarbeit gut ab: Die Handhaltung des Reformpolitiklers Kőlcsey formte sich zu einer erläuternden-argumentierenden Geste um, seine ruhige Sitzhaltung und seine antike Kleidung erinnerten an die Menschenwürde eines römischen Senators, den Ansprüchen des Klassizismus entsprechend.

Péter Cifka